

ФОЛЬКЛОРИСТИКА

УДК 801.81:165.4

І. Грищенко, канд. філол. наук, доц.
КНУ ім.Т. Шевченка, Київ

КОГНІТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ФОЛЬКЛОРНОЇ ПРОЗИ

У статті розглянуто фольклорну прозу як ментально-інформативну базу, яка репрезентує когнітивний потенціал колективної свідомості.

Ключові слова: фольклор, фольклорна проза, когнітивний потенціал, когнітивний аспект, суб'єкт пізнання.

Когнітивність є домінуючим аспектом сучасної наукової парадигми. Гуманітаристика характеризується появою множини нових наукових напрямів дослідження, які відкривають нові можливості вивчення ментально-інформативних структур і процесів людського розуму. Н. Булгакова, визначаючи когнітивну науку як сукупність наук про пізнання, вказує, що проблеми породження знання, його збереження, обробки та передачі вивчаються сьогодні представниками різних наук. Когнітивна наука є міждисциплінарною за своєю природою, вона об'єднує кілька дисциплін, які мають один об'єкт вивчення – людський мозок, людське пізнання. Сучасна міждисциплінарна модель у процесі дослідження враховує різні джерела отримання знань. Нині в Європі багато учених досліджують художні форми мислення: з'являються такі зв'язки, як когнітив і релігія, когнітив і музика, когнітив та емоції. Тобто науковці виходять за рамки суто логічного сприйняття світу [5]. В. Маслова визначає когнітивізм як напрям у науці, об'єктом дослідження якого є людський розум, мислення і ті ментальні процеси й стани, які з ними пов'язані. Це наука про знання і пізнання, про сприйняття світу в процесі людської діяльності. З позиції когнітивізму людина вивчається як система переробки інформації, а поведінка людини описується і пояснюється в термінах його внутрішніх станів. Ці стани фізично проявлені, візуалізовані та інтерпретуються як отримання, переробка, збереження, а потім і мобілізація інформації для раціонального рішення [9, с. 6–7]. Ю. Емер вказує, що визнання фольклору з позиції явища актуальної культури, яке чутливо реагує на зміни суспільної системи, здійснює низку соціальних функцій, що звернення до фольклору як способу збереження національної ідентичності в умовах уніфікації культури привело до сплеску суспільного та наукового інтересу до цього феномену [13, с. 3].

На наш погляд, фольклор, фольклорна проза зокрема, має вагоме значення для дослідження процесів акумуляції, конверсії, ретрансляції та продукування фольклорних знань у всіх його проявах. Мета пропонуваного дослідження полягає у виявленні когнітивного потенціалу фольклорної прози України. Об'єкт становлять жанри традиційної та сучасної фольклорної прози (казки, легенди, перекази, анекдоти, наративи, меморати, фабулати та ін.).

К. Чистов у сучасній фольклористиці визначає чотири основні концепції поняття фольклору: а) фольклор – простонародний досвід і знання, які усно передаються. Передаються усі форми духовної культури, а за максимально розширеного тлумачення – і деякі форми матеріальної культури. Тільки вводиться соціологічне обмеження ("простонародні") та історико-культурний критерій – архаїчні форми, які функціонують як пережитки (слово "простонародний" чіткіше визначене, ніж "народне", у соціологічному плані й не містить оціночного смислу); б) фольклор – простонародна художня творчість або ж, за сучаснішим визначенням, "художня комунікація". Ця концепція дозволяє поширювати вживання терміну "фольклор" на сферу музичного, хореографічного, образотворчого і т. д. простонародного мис-

тецтва; в) фольклор – простонародна вербальна традиція. При цьому з усіх форм простонародної діяльності виділяються ті, які пов'язані зі словом; г) фольклор – усна традиція. При цьому усності надається первинне значення. Це дозволяє виділити фольклор з інших вербальних форм (найперше, протиставляти його літературі). Сучасна фольклористика, прагнучи пізнати загальні закономірності розвитку фольклору, не може не враховувати, що він сприймається самими народами як дорогоцінне для них вираження етнічної специфіки, духу народу [12]. Термін фольклор зазвичай використовується для позначення традиційних вірувань, міфів, казок і звичаїв людей, які поширювалися неофіційним чином – зазвичай усно, хоча нині Інтернет стає центральним джерелом для фольклору [14]. Ю. Емер визначає сучасний фольклор як конгломерат традиційних, нещодавно створених жанрів і маргінальних форм, що побутує в сільському та міському середовищі, демонструючи одночасно безперервність і мінливість, відображаючи установки сучасної фольклорної свідомості [13, с. 3]. Тож жанри фольклорної прози дають змогу розглядати когнітивний потенціал у статичній та динамічній, з'ясувати, яка інформація є важливою на певному етапі розвитку суспільства або ж "перенесена" до своєрідного ментального архіву.

У роботах С. Адоньєвої, К. Богданова, А. Ван-Геннепа, Л. Леві-Брюля, Б. Малиновського, В. Міллера, Б. Путілова, Дж. Фрезера, К. Чистова та ін. фольклор розглядається як складне явище культури, котре потребує комплексного аналізу, як текст, що виконує низку специфічних когнітивних, ідеологічних, соціальних функцій у щоденній діяльності колективу [12, с. 9]. Фольклорний текст і слово (словосполучення) у тексті фольклору можуть розглядатися як вербальні реалізації семіотичних кодів концептуальної картини світу [6, с. 103]. О. Ларіонова визначає фольклорний текст у світлі когнітивної парадигми – як складний знак, що виражає, з одного боку, колективне знання про дійсність, а з іншого – втілює індивідуально-авторську картину світу [7, с. 265]. С. Адоньєва вказує на специфіку історичного життя фольклору – це безперервний процес згортання текстів у знаки, які в подальшому стають будівельним матеріалом для нових відтворень [2].

У XIX–XX ст. у коло наукових інтересів входили традиційні фольклорні жанри народної прози, які вважалися фольклорними згідно з академічними визначеннями (казка, легенда, переказ, оповідь, анекдот). Когнітивний потенціал фольклорної прози демонструють дослідження визначних науковців XIX ст. (О. Потебня, М. Костомаров, М. Драгоманов, М. Сумцов, І. Франко та ін.), XX ст. (І. Березовський, С. Мишанич, Л. Дунаєвська, О. Брічина та ін.).

Дослідження кінця XX – початку XXI ст. є логічним продовженням наукового вивчення в зазначеному аспекті. Проте дослідження демонструють зміни наукових акцентів вивчення прозових фольклорних жанрів, які прямо пов'язані з побутованим і популярністю: частіше предметом наукового зацікавлення стають анекдоти, наративи, меморати, фабулати (відмінність між ме-

моратом і фабулатом полягає в наявності в останньому певного елемента вигадки), хронікати, фікти та ін. Навіть, попри неоднозначне ставлення науковців до них (наприклад, С. Азбелєв [3, с. 138] вважає, що меморати в окремих випадках дають своєрідний будівельний матеріал для виникнення прозових фольклорних текстів, але самі ще не є фольклором), вони все частіше виступають об'єктом наукових досліджень. К. фон Сидов, уникаючи вживання терміна "жанр", визначає категорії на основі функціональних відмінностей і називає такі: 1) меморати – суто особисте оповідання власного переживання; 2) фабулат – фабуляризоване, насичене фантазією повідомлення про подію; 3) новелат – реалістична (т.зв. семітська) легенда; 4) химерат – твір, заснований на казковій фантастиці; 5) фікт – жартівлива вигадка. Пізніше кількість цих категорій збільшилася [10, с. 121]. Найпоширенішими є фабулати і меморати. Д. Симонідес акцентує, що "відчутне зацікавлення фольклористів сучасними меморатами, а саме розповідями-сподами, оповіданнями про надзвичайні події тощо, виникло не в кабінетах вчених, а було взяте з життя. Ця конкретна потреба – спостереження за живим усним репертуаром – спричинилася до помітного зростання дослідницьких повідомлень" [11, с. 124]. За визначенням Ю. Лотмана, культура – "небіологічна пам'ять колективу". Передачі підлягає, таким чином, інтелегібельний (висловлюючись у традиції французької школи) складник досвіду. Саме він осідає в загальному знанні у вигляді семіотичних конструкцій різної природи. Відтворення цих конструкцій забезпечує існування колективу в заданих межах. У центрі описів, побудованих на подібних підставах, розміщується семіотичний об'єкт – текст, який зрозумілий або як наратив (міф), або як таксономія (мова, мовна картина світу, код), який видно крізь століття і покоління [2]. На думку Є. Левкієвської, когнітивний аспект розглядає породження текстів із погляду соціокогнітивної теорії тексту (дискурсу), іншими словами, мається на увазі, що при породженні тексту на якусь тему важливе місце посідають "ситуаційні моделі пам'яті" (термін ван Дейка), які містять актуальні для суспільства знання і правила, за якими в цій традиції формуються тексти на задану тему [8]. Таким чином, жанри сучасної фольклорної прози передають необхідну інформацію для збереження життя колективу, а також окремих членів своєї спільноти.

Наприклад, на думку Є. Абдразакової, анекдот є єдиним жанром фольклору, який розвивається, зберігає в собі глибинне, "підсвідоме" сприйняття навколишньої дійсності певним народом; його особливість полягає в анонімності, у гіпертрофованому стереотипі, фрагментарно зображає національні стереотипи й, відповідно, частину картини світу. Здатність анекдоту до ущільнення інформації також містить у собі великий потенціал [1, с. 5–6] тощо. Проте не залишаються осторонь й інші жанри прози. Є. Алещенко відзначає, що цінність текстів казок для проведення когнітивних досліджень має значний науковий інтерес. Вивчення казкової концептосфери з метою виявлення особливостей вербалізації в ній тих або інших концептів, подібності або відмінності фольк-

лорних концептів із загальнокультурними сприяє формуванню та побутуванню етномовної картини світу. Авторка відзначає, що фольклорні концепти народної казки комплексно майже не досліджувалися, практично відсутні спроби структурування фольклорної концептосфери народної казки та системного аналізу засобів вербалізації цих концептів [4].

Сучасний суб'єкт пізнання визначається не як спостерігач, а як активний учасник пізнавального процесу, що, у свою чергу, приводить до тези про "людинорозмірний" характер і об'єкта дослідження, і наукового пошуку загалом. Константація "людинорозмірності" як патерну, фундуєного моделі еволюції сучасної наукової раціональності, вказує на гуманізацію останньої як закономірну тенденцію її розвитку [10, с. 94]. Когнітивний потенціал фольклорної прози не є статичним. Зміни, які відбуваються в суспільстві, обумовлюють трансформацію старих і формування нових етноколективних знань.

Список використаних джерел:

1. Абдразакова Е.Н. Сопоставительный когнитивный и лингвокультурологический анализ русских, болгарских и английских анекдотов : автореф. дисс. ... канд. филол. н.: спец. 10.02.20 "Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание" / Абдразакова Е.Н. – Тюмень, 2007. – 28 с.
2. Адоньева С.Б. Фольклор: социальное действие и коммуникативный акт. Опыт междисциплинарного подхода / Адоньева С.Б. // Рабочие тетради по компаративистике. Вып. 3–4. – СПб.: Изд. СПбГУ, 2001. – Режим доступа : <http://lit.phil.pu.ru/article.php?id=14>;
3. Азбелев С.Н. Меморат / Азбелев С.Н. // Восточно-славянский фольклор : Словарь научной и народной терминологии. – Минск, 1993. – С. 238.
4. Алещенко Е.И. Этноязыковая картина мира в текстах русского фольклора (на материале народной сказки) : автореф. дисс. ... д. филол. н.: спец. 10. 02. 01 "Русский язык" / Е.И. Алещенко. – Волгоград, 2008. – 42 с.
5. Булажкова Н. На стыке сфер. Расширяется спектр когнитивных наук / Litera Scripta Manet. Поиск. Ежедневная газета научного сообщества, 2011. – № 25. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.poisknews.ru/theme/science/1626/>
6. Керимбаев Е.А., Ергубекова Ж.С. Когнитивные и лингвокультурологические аспекты исследования концептов эпического фольклора / Керимбаев Е.А., Ергубекова Ж.С. // Успехи современного естествознания. Научно-теоретич. журнал. – М. : Академия Естествознания, 2012. – №7. – С. 97–103. – Режим доступа : <http://www.rae.ru>
7. Ларионова О.Н. Когнитивная составляющая русских загадок / Ларионова О.Н. // Вестник Тюмен. гос. ун-та. – Тюмень, 2010. – №1. – С. 264–269. – Режим доступа : <http://www.utmn.ru>
8. Левкиевская Е.Е. Восточнославянский мифологический текст : семантика, диалектология, прагматика : автореф. дисс. ... д. филол. наук: спец. 10.02.03 "Славянские языки" / Е.Е. Левкиевская. – М., 2007 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.ruthenia.ru/folklore/levkievskaya4.htm>
9. Маслова В.А. Введение в когнитивную лингвистику : учеб. пособие. / В.А. Маслова. – 5-е изд. – М. : Флинта, Наука, 2011. – 296 с.
10. Симонидес Д. Меморат і фабулат у сучасній фольклористиці // НТЕ. Etnologia polska – Польська етнологія. Спецвипуск. – К., 2007. – № 1. – С. 120–125.
11. Тычкин П.Б. Когнитивный потенциал мифа в контексте современной научной картины мира (к критике структуралистской концепции мифа Р. Барта) / Тычкин П.Б. // Известия Томского политехн. ун-та. – Томск, 2012. – Т. 320. – №6. – С. 94–100. – Режим доступа : www.lib.tpu.ru/fulltext/v/Bulletin_TPU/2012/v320/i6/19.pdf
12. Чистов К.В. Фольклор / Чистов К.В. // Культурология. XX век. Энциклопедия в 2 т. / гл. ред. и сост. С.Я. Левит. – СПб.: Университетская книга, 1998 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://psylib.org.ua/books/levit01/txt118.htm>
13. Эмер Ю.А. Миромоделирование в современном песенном фольклоре: когнитивно-дискурсивный анализ : Автореф. дисс. ... д. филол. н.: спец. 10.02.01 "Русский язык" / Эмер Ю.А. – Томск, 2011. – 42 с.
14. Folklore Definitions [Electronic resource]. – Access mode : http://americanfolklore.net/folklore/2010/07/folklore_definitions.html

Надійшла до редакції 11.09.2012

Грищенко И., канд. филол. наук, доц.
КНУ им. Т. Шевченко, Киев

КОГНИТИВНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ ФОЛЬКЛОРНОЙ ПРОЗЫ

Статья посвящена рассмотрению фольклорной прозы как ментально-информационной базы, которая представляет когнитивный потенциал коллективного сознания.

Gryshchenko I., PhD, Doc.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

THE COGNITIVE POTENTIAL OF FOLKLORE PROSE

The article is devoted to folklore prose as mental informing base for presentation of cognitive potential of collective consciousness.